

ILK O'RTA ASRLARDA O'RTA HIND-ORIY TILLARIDAN SHARQIY ERONIY TILLARGA O'ZLASHGAN LEKSIKA: TARIXIY BOSQICHLAR VA OMILLAR

Sa'dullayev Shohjahon

TDSHU tayanch doktoranti

+998-99-704-18-30

Kirish

Ilk o'rta asrlarda O'rta Hind mintaqasi va Sharqiy Eron hududlari o'rtasida yuzaga kelgan madaniy hamda lisoniy aloqalar Markaziy Osiyo tarixining muhim qatlamini tashkil etadi. Ushbu kontaktlar natijasida o'rta hind-oriy tillaridagi (pāli, prakritlar, buddaviy sanskrit) ko'plab birliklar sharqiy eroniy tillar (so'g'diy, baqtriy, xorazmiy, sak, toxariy) leksikasiga o'zlashgan. Jarayonning o'rganilishi mintaqaviy sivilizatsiyalar tarixini rekonstruksiya qilishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi

O'rta hind-oriy tillarining sharqiy eroniy tillarga ko'rsatgan leksik ta'sirini tarixiy-bosqichli model asosida aniqlash, ularning semantik tasnifi, davriy qatlamlanishi va madaniy-sivilizatsiyaviy omillarini ilmiy asosda yoritish.

Metodlar

- tarixiy-qiyosiy va etimologik tahlil;
- areal lingvistika;
- madaniyatshunoslik va arxeologik manbalarni integrativ o'rganish;
- epigrafik va matnshunoslik tahlili;
- semantik-tipologik tasnif va rekonstruktiv metod.

Asosiy natijalar

1. **Substrat bosqichi:** BMAK (Baqtriya–Marg‘iyona arxeologik kompleksi) substratidan qadimgi hind-oriy va eroniy tillarga o‘tgan 50+ leksik birlik aniqlangan (*uṣṭra* “tuya”, *iṣṭ* “g‘isht” va *boshqalar*). Bu oriylar kirib kelishidan oldingi madaniy qatlamning ahamiyatini tasdiqlaydi.

2. **O‘rta hind-oriy → sharqiy eroniy o‘zlashmalarining kuchayishi:** Mil. avv. III–II asrlardan boshlab pāli va prakritlarning keng qo‘llanishi, buddaviylikning tarqalishi va savdo aloqalari leksik interferensiyani jadallashtirgan.

3. **Sharqiy eroniy tillarda aniqlangan asosiy semantik guruhlar:**

- **savdo-iqtisodiy leksika:** *pan* “tanga”, *sārt* “karvon”;
- **ijtimoiy leksika:** *ācārya* “ustoz”, *vadhu* “xotin” → *wud*, *wauḍ*;
- **diniy terminologiya:** *vihāra* → *βaharo/farxār* “monastir”, *nirvāṇa*;
- **falsafiy terminlar:** *ākāśa* “bo‘shliq”, *parāloka* “oxirat”;
- **xo‘jalik va predmet nomlari:** *śaṅkha* “chig‘anoq”, *ratna* “gavhar”, *yojana* “masofa birligi”.

4. **Inglinistik bosqichlar** aniqlangan:

- ellinistik davr—xalqaro almashinuv ortishi;
- Kushonlar davri—buddaviylik terminologiyasining massiv o‘zlashuvi;
- post-Kushon davri—savdo va tranzit kontaktlar davomiyligi;
- turkiy-arab siyosiy ustuvorlik davri—hind-oriy o‘zlashmalarining sekinlashuvi.

5. **Sharqiy eroniy o‘lik tillar** (so‘g‘diy, xorazmiy, sak, baqtriy) korpusida o‘rta hind-oriy o‘zlashmalarining izchil qatlamlari qayd etildi. Ayniqsa Baqtriya va So‘g‘d tillari bu jarayonning asosiy markazlari bo‘lgan.

Xulosa

Ilk oʻrta asrlarda oʻrta hind-oriy tillarining sharqiy eroniy tillarga taʼsiri keng koʻlamli leksik interferensiya jarayonini yuzaga keltirgan. Ushbu jarayon savdo, madaniy almashinuv, buddaviylikning tarqalishi, siyosiy tuzilmalar oʻzgarishi va areal kontaktlar natijasida shakllangan. Tadqiqot mazkur leksik qatlamni tarixiy bosqichlar asosida tizimli ravishda qayta baholashga imkon berdi.

Kalit soʻzlar

hind-oriy tillar, sharqiy eroniy tillar, oʻzlashma, leksik interferensiya, BMAK substrati, buddaviylik, Kushon davri, soʻgʻd tili, baqtriy tili.